

BOŽANSTVA MODERNITETA

William C. CHITTICK

S engleskog preveo: Haris DUBRAVAC

UDK 28-17

Možda najbolji način da se pokaže kako su uzusi uma koji su doneseni modernitetom rijetko podudarni s islamskim naučavanjem jeste promišljanje o karakteristikama moderniteta – pri čemu mislim na razmišljanje i norme “globalne kulture” u kojoj danas živimo. Trebalo bi biti bjelodano da ništa što karakterizira modernitet, nije *tawhīd*, prvi princip islamskog razmišljanja. Umjesto toga, pošteno bi bilo reći da se modernitet odlikuje suprotnošću *tawhīdu*. Ovo bi se moglo nazvati *shirkom* ili “prijedruživanjem Bogu druga”, mada je za većinu muslimana ta riječ isuviše emotivno nabijena, pa je od velike pomoći u ovoj raspravi. Stoga, neka mi bude dopušteno nazvati karakteristične crte moderniteta *takthīrom*, što je doslovno suprotnost *tawhīdu*. *Tawhīd* znači sve-sti stvari na jedno, a, u religijskom kontekstu, to znači potvrđivanje da je Bog jedan. *Takthīr* znači načiniti stvari mnoštvom, i, kao što ja ovdje shvaćam, to znači potvrđivanje da postoji mnogo bogova.

Modernim vremenima i modernom mišljenju nedostaje jedinstveno središte, jedinstvena orijentacija, jedinstven cilj, uopće, jedinstvena svrha. Drugim riječima, nema jednog “boga”. Bog je ono što daje smisao i orijentaciju u životu, a moderni svijet izvodi smisao iz mnogo, mnogo bogova. Kroz konstantno intenziviranje procesa *takthīra*, bogovi su se

bezbrojno umnožili, a ljudi obožavaju bogove koji god im se tako nadajū.

Proces rastućeg *takthīra* postaje jasan kada uporedimo opći tok islamskog mišljenja kroz historiju s mišljenjem evropske civilizacije. Do posljednjih vremena, islamsko mišljenje je bilo karakterizirano težnjom prema jedinstvu, harmoniji, integraciji i sintezi. Veliki muslimanski mislioci su vladali mnogim disciplinama, još su im se doimale kao grane jednog stabla *tawhīda*. Nikada nije bilo ikakve kontradiktornosti između astronomije i zoologije, ili fizike i etike, ili matematike i prava, ili misticizma i logike. Sve je bilo upravljeno istim načelima, zato što je sve potpadalo pod Božiju sveobuhvatnu stvarnost.

Historija evropskog mišljenja je okarakterizirana suprotnim trendom. Iako je unitarno mišljenje prevladavalo u srednjovjekovlju, od tada pa nadalje su se disperzija i multiplacitet stalno povećavali. “Renesansni ljudi” su mogli znati mnogo o svim naukama i u isto vrijeme imati ujediniujuću viziju. A u današnje vrijeme, svako je ekspert u nekom sitnom polju specijalizacije, a informacije se eksponencijalno povećavaju. Rezultat je međusobna neshvatljivost i univerzalni nesklad. Nemoguće je uspostaviti bilo kakvo jedinstvo razumijevanja te se ne odvija stvarna komunikacija među specijalistima u različitim disciplinama. Pošto ljudi nemaju ujediniujuće principe,

posljedica je sve veće mnoštvo ciljeva i bogova, sve intenzivniji haos.

Svako obožava nekog boga. Niko ne može opstati u totalnom vakuumu, bez cilja, bez značaja, bez smisla, bez orijentacije. Bogovi koje ljudi obožavaju su one referentne tačke koje daju značenje i kontekst njihovim životima. Razlika između tradicionalnih i modernih predmeta obožavanja je ta da je u modernitetu gotovo nemoguće podrediti sve manje bogove vrhovnom bogu, a, kada se to i uradi, vrhovni bog biva proizveden od strane ideologija. To svakako nije Bog *tawhīda*, Koji je apsolutna i vrhovna stvarnost, pored koje ništa drugo nije stvarno. Međutim, može postojati imitacija Boga *tawhīda*, posebno kada religija ulazi u polje politike.

Bogovi u svijetu *takthīra* su brojni. Spominjanje nekih od važnijih zapravo bi bilo nabranje određenih mitova i ideologija našeg vremena – sloboda, jednakost, evolucija, progres, nauka, medicina, nacionalizam, socijalizam, demokratija, marksizam. No, možda su najopasniji oni bogovi koje je teško prepoznati. Oni imaju bezazlena imena kao što su njeđa, komunikacija, potrošnja, razvoj, obrazovanje, informacije, životni standard, menadžment, model, planiranje, proizvodnja, projekat, resurs, usluga, sistem, blagostanje.

Oni koji ne misle da te riječi igraju uloga bogova, trebaju pogledati djelo *Plastic Words* od Uwe

Poerksena. Podnaslov knjige je in- struktivniji: *The Tyranny of a Modular Language*. Poerksen objašnjava da je moderna upotreba jezika – upotreba koja je postigla domina- ciju nakon Drugog svjetskog rata – proizvela grupu riječi koje su se pretvorile u najrazornije tirane što je svijet ikada vidio. On ih ne naziva “bogovima,” jer piše kao lingvista i očigledno nema interesa za teolo- giju. Uprkos tome, on ih označava “tiranima,” a to je dobar prijevod za božansko ime u Kur’anu *jabbār*. Kada se ovo ime upotrebljava za Boga, ono znači da Bog ima apso- lutnu upravljačku moć nad krea- cijom. “Tiranija” postaje loša stvar kada je potražuju stvorenja, jer to ukazuje da pokušavaju uzurpirati Božiju moć i autoritet. U slučaju plastičnih riječi, moć je uzurpirana od strane riječi koje oblikuju raspra- vu o društvenim ciljevima.

Kao što Poerksen ističe, ove ti- ranske riječi imaju najmanje tri- deset zajedničkih karakteristika. Najvažnija je da nemaju definicije, iako imaju auru dobrote i korisnosti oko sebe. U lingvističkom smislu, to znači da imaju mnogo konotacija, ali bez denotacije. Ne postoji takva stvar kao što je “njega” ili “blago- stanje” odnosno “životni standard,” mada ove riječi za većinu ljudi uka- zuju na mnoštvo dobrih stvari. One su apstraktni pojmovi koji djeluju kao naučni, tako nose auru autori- teta u svijetu u kojem je nauka je- dan od najvažnijih bogova. Svaki od njih pretvaraju nešto neodređeno u neograničen ideal i budi beskrajne potrebe. Čim se potrebe probude, doimaju se očiglednim te se brzo pretvaraju u nužnosti. Kur’an kaže da je Bog bogat, a da su ljudi siro- mašni i potrebiti spram Boga. Da- nas, ljudi se osjećaju siromašnim i potrebitim spram ovih malih tirana.

Oni koji govore u ime plastič- nih riječi stječu moć i prestiž, jer oni predstavljaju nauku, slobodu i progres. Kao rezultat, izdvojeni gla- sovi su ignorirani i marginalizirani, pošto, pomišljamo, samo bi potpu- ni idiot bio protiv njege i razvoja.

Svi moraju slijediti one čiji je jedini interes brinuti se za nas i pomagati nam da se unaprijedimo.

Ulema koja govori u ime ovih mini-bogova su “eksperti”. Svaka od ovih plastičnih riječi postavlja ideal i podstiče nas da mislimo da nam samo eksperti mogu pokaza- ti kako ga dostići, tako da moramo njima povjeriti naše živote. Mora- mo oponašati naučnu ulemu, koja će odrediti šerijate za naše zdrav- lje, blagostanje i obrazovanje. Lju- di tretiraju iskaze eksperata kao fe- tve (pravno obavezujuća mišljenja o stvarima Šerijata). Ako eksperti postignu konsenzus (*ijmā'*) da mo- ramo uništiti zajednicu kao žrtveni prinos za razvoj, tada nemamo izbora nego da slijedimo njihov autoritet. Ulema zna najbolje.

Svaka plastična riječ čini druge riječi nazadnim i zastarjelim. Mi možemo biti ponosni na obožava- nje ovih bogova te će nas svi naši prijatelji i kolege smatrati prosvi- jetljenima kad god recitujemo od- govarajuće litanije u njihovu slavu. Oni koji još uvijek uzimaju starog Boga za ozbiljno mogu sakriti ovu sramnu činjenicu obožavanjem no- vih bogova zajedno sa starim. I oči- gledno, mnogi ljudi koji nastavljaju tvrditi kako obožavaju starog Boga će iščašiti Njegova učenja tako da će se činiti kako nam i On govori da služimo tim novim bogovima.

Cilj intelektualnog razumijevanja

Razumijevanje prirode lažnih bo- gova je uvijek bilo središnje za in- telektualne nauke, ipak, to ne može biti briga prenesenih nauka. Ne može se prihvatiti *tawhīd* na osno- vu oponašanja, što će reći da to stoji izvan domena prenesenog naučava- nja. *Tawhīd* mora biti shvaćen uko- liko ljudi vjeruju u njega, čak i ako je njihovo razumijevanje daleko od savršenog. Veći dio intelektualne tradicije se bavio objašnjavanjem *tawhīda* i načinom na koji se po- jašnjavaju članci vjere – Bog, me- leki, knjige, poslanici, Sudnji Dan

i “mjerenje, tog Dana, dobra i zla.” Kako muslimani razumijevaju ove članke? Zašto bi trebali vjerovati u njih? Istinska vjera nikada ne može biti slijepo vjerovanje, već predanost onome što se stvarno znade da je- ste istinito.

U razmatranju o Bogu i drugim člancima vjere u svjetlu *tawhīda*, važ- no je objasniti ne samo ono što oni jesu, već i ono što nisu. Kada ljudi ne znaju šta Bog jeste, lahko im je zapasti u naviku obožavanja lažnih bogova, a to ih ostavlja bez zaštite protiv *takthīra* modernog svijeta, mnoštva bogova za koje moderni načini razmišljanja zahtijevaju da im služe.

Ono što je upadljivo u vezi savre- menog susreta Islama s modernite- tom jeste da muslimanima nedostaje intelektualna priprema za nošenje s ovom situacijom. Muslimanski mi- slioci – uz nekoliko časnih izuzeta- ka – ne dovode u pitanje legiti- met modernih bogova. Umjesto toga, oni raspravljaju o najboljem načinu da im služe. Drugim riječima, misle da islamsko društvo mora biti mo- difikovano i prilagođeno postiza- nju ideala koje su predstavili bogovi moderniteta, a posebno oni označe- ni plastičnim riječima. To znači da bezbroj modernih muslimana zau- vijek tragaju za najboljim načinom da dovedu svoje društvo u sklad s odbacivanjem *tawhīda*.

Mnogi muslimani danas prepo- znaju kako je Zapad platio previ- soku cijenu za modernizaciju i se- kularizaciju. Oni vide da su razne društvene krize nastale u svim mo- dernizovanim društvima i shvaćaju da su ove krize na neki način pove- zane s gubitkom religijske tradicije, krajnjom besmislenošću modernog života te devalvacijom etičkih i mo- ralnih smjernica. No, većina tih istih ljudi nam govori da je Islam druga- čiji. Islam može usvojiti tehnologiju i tehnološko znanje i iskustvo – pro- gres, razvoj i stručnost – uz očuvanje vlastite moralne i duhovne snage i izbjegavanje društvene dezintegra- cije Zapada. Drugim riječima, oni misle, muslimani mogu zaboraviti

tawhīd, krenuti putem *takthīra* i ne trpiti negativne posljedice.

Ovdje je posebno iznenađujuće u kojoj mjeri savremeni muslimani očito misle da islamski poredak može biti nametnut uz pomoć modernih država, s njihovom historijski besprimjernošću za indoktrinaciju i prisilu. Aktuelni pokušaji da se to učini jasno pokazuju da "islamsko" društvo lahko može biti pretvoreno u još jednu verziju monstroznih totalitarizama koji su bili uveliko karakteristika modernog svijeta. Rasprostranjenost birokratije, tehnologije i svjetonazora *takthīra* te njihovog prodornog ugrožavanja ljudskih odnosa znači da je svijet sve više i više dehumaniziran, opredmećen i otvoren za manipulaciju. Tradicionalna moralna ograničenja nose malu težinu pred institucijama moderniteta, posebno u vrijeme krize – a kada nije bilo krize?

Činjenica da toliko mnogo ljudi misli kako Islam može cvjetati i istovremeno usvojiti bogove moderniteta pokazuje da su izgubili viziju *tawhīda* koja je oživljavala islamsko mišljenje. Oni ne umiju vidjeti da je sve međusobno povezano i ne razumiju da obožavanje lažnih bogova podrazumijeva raspad svake vrste reda – kvarenje ne samo pojedinaca i društva, već i prirodnog svijeta. Drugim riječima, kada ljudi odbijaju služiti Bogu kako sāmā stvarnost zahtijeva da Mu služe, oni ne mogu ispuniti svoje ljudske dužnosti. Kada ljudi odbijaju živjeti u harmoniji s transcendentnim principima koji određuju način na koji stvari zapravo jesu, tada izazivaju kaos i nered u prirodnim i društvenim sredinama. Kur'an sumira taj proces u ovom stavku: "Pojavio se razvrat na kopnu i na moru zbog onoga što ljudske ruke učiniše" (30:41). "Razvrat" (*fasād*) je definiran kao nedostatak "ispravnosti" (*ṣalāh*), a ispravnost je cjelovitost, zdravlje, balans, harmonija, koherentnost, red, integracija i jedinstvo individualnih, društvenih i kozmičkih razina. To se može uspostaviti samo kroz *tawhīd* ili "svođenje stvari na jedno."

Odbacivanje Tradicije

Ozbiljne prepreke sprječavaju oporavak intelektualne baštine. Ovo se može uočiti na društvenom nivou u raznovrsnim uvjerenjima i stavovima koje su usvojili moderni muslimani kao rezultat njihovog gubljenja intelektualne neovisnosti i njihove slijepe imitacije normi sadržanih u idealima, institucijama i strukturama modernog svijeta. Među tim preprekama jesu politizacija zajednice, monolitne interpretacije islamskih učenja i nepromišljeni pristanak na ideološko propovijedanje muslimanskih prvaka. Možda najdublja i najopakija od ovih prepreka, međutim, jeste generalni trend odbacivanja svega osim najpovršnijih ukrasa islamske tradicije.

Poput drugih religija, Islam je izgrađen na Tradiciji, pri čemu mislim na ukupnu sumu prenesenog i intelektualnog naslijeđa. Ipak, mnogi muslimani ne vide kontradikciju između vjerovanja u bogove moderniteta i prihvaćanja autoriteta Kur'ana i Sunneta. Da bi stekli takvo gledište, moraju zanemariti 1300 godina islamske intelektualne historije i pretvarati se da nikome ne treba pomoć velikih mislilaca iz prošlosti da razumije i protumači Kur'an i Sunnet.

Moramo imati na umu da je jedina univerzalno prihvaćena dogma u modernom svijetu odbacivanje Tradicije. Veliki poslanici moderniteta – Descartes, Rousseau, Marx, Freud – slijedili su razne bogove, ali su se svi složili da stari bogovi više nisu bili ni od kakve koristi. U islamskom vidiku, Božiji poslanici zagovaraju *tawhīd*. Poslanici moderniteta zagovaraju *takthīr*. Jedino se može odbaciti Božije jedinstvo izmišljanjem drugih bogova da bi Ga zamijenili.

U islamskoj teologiji, Bog je *gadīm*, "pradavni" ili "vječni." On je bio oduvijek i biti će zauvijek. U modernitetu, bogovi su novi. Da bi ostali novi, moraju se mijenjati odnosno često modificirati. Novo se uvijek preferira nad starim, koje je "prevaziđeno" i "zaostalo." Nauka

stalno pravi nova otkrića, a tehnologija vazda nudi nove izume koji ubrzo postanu nužnosti. Sve što nije u procesu obnavljanja smatra se mrtvim.

Ime za ovog boga noviteta je "originalnost." On vlada određivanjem novih stilova i modela, a njegovi svećenici se nalaze posvuda, posebno u reklamiranju i masovnoj indoktrinaciji. Modni *mujtabīdi* govore ženama šta da oblače, a mijenjaju svoje fetve svake godine. U svijetu umjetnosti se evidentno i otvoreno obožava Originalnost kao najviši bog. Ili uzmimo za primjer moderni univerzitet, gdje profesori često donose najnovije teorije čim stignu iz Pariza.

Najveća opasnost odbojnosti spram Tradicije, što je uobičajeno među modernim muslimanima, je ta da su prihvatili božanstvo noviteta – poput mnogih drugih – bez ikakvog razmišljanja o tome šta čine. Što se njih tiče, muslimanski mislioci i intelektualci nisu imali ništa da kažu za 1300 godina. Oni bi željeli zadržati svoj muslimanski identitet, ali pomišljaju, da bi se to uradilo, dovoljno je zadržati svoju odanost Kur'anu i Sunnetu, a ignorirati njihove velike interpretatore.

Za takve ljude, vladajući bogovi su progres, nauka i razvoj. Oni pomišljaju da znamo mnogo više o svijetu negoli ljudi drevnih vremena, jer "mi" imamo nauku. Naravno, oni sami nemaju nauku, samo su čuli i povjerovali da je naučno znanje stvarno znanje. Malo znaju o ciljevima i metodama nauke, a ne znaju ništa o islamskoj intelektualnoj tradiciji. Oni su slijepi imitatori u intelektualnim pitanjima, to jeste, na nivou na kojem bi trebali stremiti vlastitom razumijevanju. Što je još gore, to je selektivno oponašanje, pošto jedino prihvaćaju autoritet "naučnika" i "stručnjaka," a ne od velikih muslimanskih mislilaca iz prošlosti. Ako je Einstein nešto rekao, to mora biti istina, ali ako su al-Ghazālī ili Mullā Ṣadrā nešto rekli, tada to ne može biti istina, jer to nije naučno.

Na kraju, neka mi bude dozvoljeno ukazati na to da najosnovniji problem modernog islama, problem prisutan u svakoj religiji, jeste da vjernici pate od onoga što se tradicionalno naziva "složeno neznanje" (*jahl murakkab*). "Neznanje" jeste ne znati. "Složeno neznanje" znači ne znati da ne znate. Ogroman broj muslimana ne zna šta je islamska tradicija, ne znaju kako misliti islamski i ne znaju da ne znaju. Prvi korak u liječenju neznanja je

prepoznati da ne znate. Kada ljudi prepoznaju vlastito neznanje, mogu započeti "traženje znanja" (*talab al-'ilm*) – potragu koja, kao što je Poslanik rekao, "jeste dužnost svakog muslimana," i doista, može se pomisliti, svakom ljudskom biću.

Nikakav oporavak intelektualne tradicije neće biti moguć dok pojedinci ne poduzmu vlastite korake. Tradicija nikada ne može biti oporavljena oponašanjem ili

zajedničkom akcijom, jedino može pojedinačnom posvećenošću i ličnim ostvarenjem. Vlade i komitete ne mogu započeti rješavanje ovog problema. Razumijevanje ne može biti nametnuto ili propisano, ono može rasti samo u srcu.

Iz djela: William C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World*, Oneworld Publications, Oxford, 2007., pp. 12–22.